

חיזוק הפריפריה הגאוגרפית והחברתית על ידי קהילות משימתיות בישראל

נייר עמדה

המסמך מבוסס על ממצאי מחקר שערך מכון סאלד בשנת 2011,
בקרבת קהילות משימתיות המקושרות לקרן שח"ף

אודליה אוחיון
ייעוץ: קרן דביר

אפריל 2013

ניסן תשע"ג

מכון הנרייטה סאלד
המכון הארצי למחקר בפדעי ההתנהגות

מסמך זה הוא רכושם הבלעדי של מכון סאלד ושל קרן שח"ף.
אין להשתמש בחומר המוצג בו מעבר לנדרש בעניין.
כל הזכויות שמורות ©

הקדמה

מסמך זה עוסק בבחינת יכולתן ותרומתן של קהילות משימתיות לחיזוק הפריפריה הגאוגרפית והחברתית בישראל ובאיתור יתרון היחסי של קהילות אלו על פני גופים אחרים בעשייתן זו.

קהילות משימתיות ביישובי הפריפריה הגאו- חברתית בישראל: הגדרות וסיווגים

המושג "קהילה" זוכה להמשגות רבות. הדגש ברובן הוא על קבוצה החיה במתחם גאוגרפי מסוים, בעלת נורמות ומטרות משותפות, וחבריה נמצאים במערכת יחסים בעלת תדירות אינטראקציה מרובה. העניין האקדמי בקהילות נובע משתי שאלות מרכזיות: מהי משמעותן של הקהילות עבור חבריהן ומהן משמעותן ותרומתן עבור החברה הסובבת אותן (Forster & Metcalf, 2000). מסמך זה יתרכז בעיקר בניסיון להשיב על השאלה לשנייה.

הקהילות המשימתיות בישראל מוגדרות **קהילות ייעוד** (Intentional Communities) – התחברות של אנשים במבנה חברתי המייצר אורח חיים משותף המכוון להשגת מטרות או יעדים מסוימים.

סוגיית **קהילות הייעוד בישראל** ייחודית בהשוואה לקהילות ייעוד בעולם. על פי הספרות המחקרית בנושא קהילות בעולם, מקור ההתחברות העיקרי לקהילה נובע מגעגוע לזמן אחר, מביקורת על החברה המודרנית ומרצון להתנתק ממנה ולייצר אורח חיים חדש, ערכי יותר (Kanter, 1972). בניגוד לנעשה בעולם, קהילות ייעוד בישראל אינן בוחרות בחיי פרישה מן החברה הסובבת ומן הזרם המרכזי ("mainstream"). להפך, בקהילות ייעוד בישראל קיימת מעורבות מכוונת עם החברה הסובבת מבחינה חברתית, כלכלית ופוליטית (אברהמי ומנור, 2006). נוסף על כך, בקהילות בעולם מדובר לרוב בצרכים פנימיים של הפרט, כגון התחזקות דתית או אידאולוגית ורצון בתמיכה ולכידות, ואילו קהילות ייעוד בישראל מכוונות את ייעודן אל מחוץ לגבולות הקהילה. מכל אלו עולה כי קהילות הייעוד בישראל ייחודיות בעצם היותן מעורבות בקהילה הסובבת ופונות בפעולתן בעיקר כלפי חוץ, מתוך תפיסה משימתית של מעורבות חברתית ועשייה.

כדי להגדיר את **הפריפריה הגאוגרפית והחברתית בישראל**, יש להתייחס לממד הגאוגרפי (ריחוק מהמרכז), לממד הכלכלי (ריחוק ממרכזי התעסוקה, שיעורי אבטלה גבוהים ועוני) ולממד החברתי¹. קושי חברתי נובע לעתים בעקבות דיכוי שני הממדים האחרים והוא כולל מרכיבים שונים בין יישוב ליישוב (מחסור בשירותי רווחה, מערכת חינוך פגומה, פשיעה, עבריינות וכדו'). אלה מובילים לתסכול ולניכור בקרב התושבים.

בשנים האחרונות יישובי הפריפריה בישראל סובלים מקשיים הולכים ומחריפים. האגודה לזכויות האזרח אף פרסמה לאחרונה כי הפערים בין המרכז לפריפריה הגיעו לשיא היסטורי². יתרה מכך, המשבר החברתי-כלכלי שבו נמצאת המדינה בשנים האחרונות מביא להגדלת המרחק בין יישובי המרכז ליישובי הפריפריה, עובדה הפועלת לרעתה של הפריפריה.

¹ בנייר עבודה מס' 45 (יוני 2009), חוקרי הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מציעים חישוב מדד פריפריליות של רשויות מקומיות בישראל על ידי שקלול של שני מרכיבים המתייחסים לממד הגאוגרפי והכלכלי בלבד: שקלול של נגישות פוטנציאלית וקרבה לגבול מחוז תל אביב.

² פרטים באתר של האגודה לזכויות האזרח: <http://www.acri.org.il/he/?p=15949> בו מפורטים גם הפערים לפי תחומים שונים כגון בריאות, שירותי רווחה, תעסוקה, חינוך וכדו'.

תופעת קהילות הייעוד ביישובי הפריפריה הגאו-חברתית בישראל הולכת וצוברת תאוצה. הבחירה ביישובי הפריפריה הגאו-חברתית משמעותית ביותר למהותן של קהילות הצעירים המשימתיות ולייעודן. יותר ויותר אנשים צעירים חשים צורך לפעול בתוך הקהילה, בתוך השכונה ובתוך היישוב, מתוך התפיסה כי תיקון עולם צריך להיעשות תוך כדי כינון של חיי היומיום בפריפריה החברתית והגאוגרפית (אברהמי ומנור, 2006). נוסף על כך, "בשנים האחרונות גוברת ההכרה שהפיתוח הכלכלי והחברתי של האזור תלוי בגורמים שהם מעבר לאלה שניתן להגדיר באופן צר 'כלכליים'" (לב-ארי ופווין, 2006).

מחקר שערך מכון סאלד בשנת 2011 העלה כי כ-60% מקהילות המדגם נמצאות ביישובים המדורגים באשכול חברתי-כלכלי בינוני (אשכולות 5-7)³ ויתר הקהילות ביישובים המדורגים באשכול נמוך (אשכולות 1-4). עבור מרבית הקהילות, בחירת המיקום הגאוגרפי והתרומה לאוכלוסייה המקומית מהוות גורם מהותי להקמת הקהילה ולמימוש מטרותיה. בהקשר זה נמצא כי יותר מ-40% מן המשיבים לשאלון בחרו בערך "תחושת שליחות ומעורבות חברתית" כערך הראשון בחשיבותו להקמת הקהילה.

לביא (2010) סבור כי קהילות הייעוד בישראל נתפסות כ"ניצנים של חלוציות מתחדשת בישראל של שנות ה-2000", והמייחד אותן הוא "התיישבות באזור נצרך, לרוב פריפריה גאוגרפית וואו כלכלית-תרבותית, והקמת קהילה יציבה במקום שתשפיע במגוון אופנים לחיוב על הסביבה, לרוב על-ידי כינון ופעילות חברתית. הצד השני של הפעילות הנו יצירת חלופה חברתית-תרבותית בזעיר אנפין, מתוך צורך אישי-פנימי של חברי הקבוצה להתמודד עם החיים באופן שונה מהמקובל בזרם המרכזי של החברה".

הון חברתי וקהילתיות

חוקרים מתחום מדעי החברה מרבים להשתמש במושגים מעולם הכלכלה ובהם הון, משאבים ורווחים, כדי להגדיר את הקהילה ואת משמעותה עבור חבריה ועבור הסובבים אותה. שלא כמו "הון פיזי" המתייחס לערכם של חפצים, ו"הון אנושי" או "הון תרבותי" המתייחסים למשאבים לא מוחשיים של הפרט, המושג "הון חברתי" מוגדר כ"מאפיינים ודפוסים של ארגון חברתי, המאפשרים שיתוף פעולה ותיאום לתועלת הכללי" (Putnam, 2000). משאב זה מתבטא בטיב היחסים בין האזרחים, באמון שנוצר, ובנכונותם לשתף פעולה ביניהם, ובכך להקל על תיאום ושיתוף פעולה לתועלת הדדית של התושבים בקהילה או באזור. (Putnam, 2000; לב-ארי 1995; פווין, 2006). מבחינה כלכלית, תפוקות ההון החברתי נגזרות בעיקר מכך שבסביבה שבה קיימת רמה גבוהה של אמון, הפעילות הכלכלית מתבצעת בעלות נמוכה יותר וביעילות גבוהה יותר (לב-ארי ופווין, 2006).

הון חברתי רב יותר משמעותו אם כן קהילתיות, הבאה לידי ביטוי בקהילה אקטיבית ועצמאית יותר, בעלת יכולת רבה יותר לשיפור איכות חיי תושביה ויכולת להגיע להישגים רבים יותר בנושאי כינון, רווחה, תרבות, איכות הסביבה, מניעת אלימות, מאבק בעוני, קליטת עלייה ועוד

³ הסיווג לאשכול חברתי-כלכלי של ישוב בוצע לפי "אפיון רשויות מקומיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה - 2006" בהוצאת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
חיזוק הפריפריה הגיאוגרפית והחברתית על ידי קהילות משימתיות בישראל

נושאים המשפיעים על חיי היום-יום, באופן שהרשות הפורמלית, והתושבים, כל אחד מהם בנפרד, לא היו מצליחים לקדם (גונן, 2010).

תרומתן של הקהילות לחיזוק הפריפריה הגאו- חברתית בישראל

כדי לבחון את הערך המוסף המשמעותי שיש לקהילות המשימתיות בתרומתן לקהילה עצמה, לחבריה ולחברה הסובבת אותן, נבחנו תוצאות פעילות הקהילה במחקר מקיף שנערך על ידי חוקרי מכון סאלד במהלך החודשים מרץ-דצמבר 2011 בקהילות צעירים משימתיות המקושרות לקרן שח"ף. במחקר נעשה שימוש בכלים איכותניים שכללו ראיונות עומק פתוחים, ראיונות חצי מובנים וקבוצות דיון עם נציגי כ-16 קהילות ונציגי רשויות מקומיות, שותפים לעשייה, מוטבים ישירים של פעילות הקהילה ודמויות משמעותיות לפעילות הקהילה ביישוב (מנהלי בתי ספר, נציגי ארגונים שותפים וכו'), ובכלים כמותיים שכללו העברת שאלונים לנציגים של כ-40 קהילות צעירים משימתיות ומנהלי העמותות. סך הכול התקבלו נתונים, ששרטטו תמונה רחבה ומגוונת של-56 קהילות משימתיות בישראל.

הממצאים מלמדים על כך שתחום העשייה הפופולרי ביותר, הרלוונטי לפעילות של 97% מן הקהילות, הוא תחום החינוך הבלתי פורמלי. תחומים פופולריים נוספים הם חיזוק הדימוי העצמי של תושבי השכונה/היישוב (רלוונטי עבור 84% מהקהילות שהשתתפו במחקר), תחום זה קשור ליכולת לשינוע, ליכולת לסגל בתושבים תחושת חוללות עצמית. עוד תחומים פופולריים שנמצאו הם שיפור פני השכונה/יישוב (78%) וחינוך פורמלי (77%).

חיזוק הישוב בתחום החינוך

תחום החינוך (פורמלי ובלתי פורמלי) נמצא פופולרי ביותר בקרב הקהילות. מהמחקר עולה כי יותר מ-70% מן המשיבים מעריכים את הצלחת הקהילה בתחום החינוך כ"מרובה" עד "מרובה מאוד".

שיפור ההישגים בחינוך: מהמחקר עלה כי פעילות הקהילות בתחום החינוך תרמו לירידה בשיעור הנושרים מהמסגרות החינוכיות, לשיפור בהישגים ולהעלאת אחוז הזכאים לבגרות, כפי שבא לידי ביטוי בהערכת מנהלי העמותות.

שיפור מסגרות החינוך בעיר: מדיווחיהם של גורמים ברשויות המקומיות ובמסגרות החינוכיות עלה כי פעילות הקהילות תרמה לחינוך ברמה יישובית ומערכתית. כאשר חלק מהקהילות אימצו בית ספר מקומי, חיזקו אותו ולעתים אף החיו אותו, קהילות אחרות העדיפו להקים מוסדות חינוך איכותיים. נציגי רשות מקומית מספר על הגרעין התורני הפועל בבית ספר ביישוב:

אחד הדברים המשמעותיים שהגרעין תרם בו לעיר, זה שהם החיו מחדש את בית הספר היסודי. בית הספר עמד לפני סגירה. הם הכניסו לשם כוח אדם חדש, הן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית - פשוט החיו אותו...באופן כללי, אחת הסיבות שאנשים בוחרים להישאר בגללה במקום מגורים מסוים למרות הקשיים, זה החינוך. אנשים בוחרים את ביתם לפי איכות החינוך.

הצלחות הקהילות בתחום החינוך הבלתי פורמלי רבות ומגוונות אך רבים מהתוצרים אינם ניתנים למדידה ישירה. לדוגמה, קהילות רבות בחרו להפעיל פרויקט של חונכות אשר נמצאה

פעילות מוצלחת במיוחד מבחינת הישגים. נציגת קהילה מספרת על פירות הפעלת פרויקט החונכות בקרב ילדי השכונה:

מבחינת תוצאות, הייתי אומרת שאם המטרה שלנו היא ליצור קשר משמעותי ויציב בין החניך לחונך, זה קורה ב-99% מהמקרים. זאת בהחלט ההצלחה שאני שואפת אליה. מבחינת הצלחה הייתי גם מציינת כי כ-75% מההורים אשר זכו לחונכות לילדיהם מעוניינים להמשיך בשנים הבאות עם אותו ילד ועם הילדים הבאים... לא זכור לי לדוגמה על ילד שהפסיק את החונכות שלו... פה אני מדבר על בניית קשר. מעבר לכך, כמו בכל מהלך חינוכי, ההשפעות הן גם ארוכות טווח ואנחנו לא תמיד זוכים לראות את הפירות בעיניים שלנו.

חיזוק המעורבות ההורית: כמעט כל הקהילות הפועלות בתחום החינוך הזכירו פלח אוכלוסייה מסוים אשר עקב פעילות הקהילה חוזק באופן מיוחד: קהילת ההורים. נציגים רבים דיברו על ההורים כקהל רגיש וחשוב בעשייתם. רבות מהקהילות אשר מעורבות בבתי ספר משקיעות מאמצים בפעילויות המיועדות להורים ומשלבות אותם. נציגת קהילה מספרת על ועד ההורים שהוקם בעזרת קהילה בבית הספר המקומי:

בוועד ההורים היישובי הם מובילים שיח חדש - השיח הפסיק להיות ממקום של מסכנות אתה חייב לי... אלא הפך להיות פרו אקטיבי.

שיפור פני היישוב/השכונה וחיזוק דימוי היישוב/השכונה בעיני תושביהם

נראות היישוב/שכונה: כ-40% מנציגי קהילות המדגם העריכו את הצלחתם בתחום "כמרובה" או "מרובה מאוד". כמו כן, נציגים רבים הדגישו כי התרומה לשיפור פני העיר המריצה חלק ניכר מהתושבים לקבל אחריות, ליזום ולפעול למען היישוב. נציגת רשות מקומית מספרת על תרומת חברי קהילה לשיפור פני השכונה ביישובה:

מבחינת הנראות של המקום, אין ספק שהוא נראה הרבה יותר טוב, ואני יודעת שהקהילה קשורה לשיפור זה. כשאני הייתי שם לפני כמה שנים, לא היו שם אורות ברחובות, המקום היה מוזנח מאוד, לא היו שלטים על הבתים. זאת הייתה שכונת פשע. היום, אני מסתובבת ואני רואה גינות פורחות שאף אחד לא בא להשחית בלילה, יש מספרים על הבתים דווקא מאוד יפים, יש אורות ויחסית נקי. אני יודעת שהם עובדים על להקים גינה קהילתית...אני באמת יכולה להעיד שמבחינת פני המקום, הם ממש הצליחו במשימה.

ברמת שיפור הדימוי של השכונה/יישוב והפיכתם לאטרקטיביים יותר, ציינו המרואיינים שני היבטים: ירידה ברמת הפשיעה ועלייה במחירי הדירות. להלן שתי דוגמאות מפי תושבי המקום:

אני מרגישה באווירה, בעיקר אם אני מסתכלת 15 שנה לאחור. יש פחות סמים, פחות אלכוהול ועבריינות. לא אשקר, יש עדיין, אבל פחות, בהחלט.

תנאי השוק בשכונה לא כל כך קלים לשכירה. המחירים מאוד עלו. השכונה גם נראית אחרת. חלק מזה זו תוצאה של עבודה שלנו ושל עוד גורמים עירוניים. בכל מקרה נוצר מעגל חברתי תרבותי פנימי ומעגל העשייה.

תחושת השתייכות וזהות: "חיזוק הדימוי העצמי של תושבי השכונה/יישוב" הוערך כהצלחה "מרובה" או "מרובה מאוד" בקרב יותר ממחצית מן המשיבים. הממצאים אכן מצביעים על כך שחברי הקהילות תרמו לתושבי השכונה בכל הנוגע לתחושת ההשתייכות והזהדות עם המקום. נציגת קיבוץ עירוני מספרת:

ראשית כל אני רואה תוצאות בלב, בזהות של האנשים ובהשתייכותם למקום. אני רואה גם תוצאות ברמה של תהליכים חברתיים אשר מובילות ליותר הזהדות עם המקום, להבין שזה הבית ולכן אני משקיע בבית הזה, מטפח את הגינה.

לאור דברי נציגי הקהילות, ההזדהות עם מקום המגורים תורמת גם ליכולתם של התושבים לתרום, ליזום ולפעול למען הישוב. כמה נציגי קהילות סיפרו על תופעה שבה לאחר שמשותפים נתרמים מפעילות הקהילה, הם נהנים לתרום חזרה.

מבחינת הילדים יש הצלחה מדהימה – כמעט כל הילדים שהיו מעורבים במרכז הלמידה (לפחות מעל 90%) מעורבים בפרויקטים קהילתיים ותורמים מעצמם בחזרה לקהילה.

נציגי קהילה נוסף ציין כיצד התגייסות הקהילה למען שיפור פני הישוב סייעה ב"חינוך" התושבים לשמירה על הניקיון ועל צביון הישוב:

ניקיון ושיפור פני העיר – אני רואה את השינוי ברמה התרבותית. אנשים רואים ילדים מנקים את החצרות וזה גורם להם להפחית את ההתנהגות המלכלכת, זה ממש שינוי תרבותי אצלנו... עוד שינוי תרבותי בא בהיבט של הנתניה, לעודד אנשים להתנדבות ונתניה, לגרום לאנשים להתחיל לתרום- ב"יום מעשים טובים" המועצה שילבה את הקהילה ביום הזה וזה פיתח תרבות של להתחיל לתת.

חיזוק הישוב בהיבט הדמוגרפי

כ-30% מנציגי הקהילות העריכו את מידת הצלחת הקהילה ביצירת הגירה חיובית ליישוב והחזרת תושבים אליו כ"מרובה" עד "מרובה מאוד".

הגירה חיובית: המרואיינים דיווחו כי התוצאות החיוביות מבחינת האיזון הדמוגרפי של הישוב התקבלו בזכות פעילות הקהילה אשר גרמה להעלאת מידת האטרקטיביות של הישוב. רבים סיפרו על שינוי משמעותי באווירה תודות לנוכחות הקהילה ופעילותה הן ברמה שכונתית והן ברמה יישובית. נציג גרעין תורני מספר:

למשל, השכונה ליד הרכבת שהיה בה המון פשע ואנשים לא רצו להיכנס לשם, נחשבת היום לאחת השכונות המבוקשות בקהילה יש יותר ילדים... הדבר מקרין על האווירה הכללית חיובית בשכונה.

באשר להגירה חיובית בכלל והגירת אוכלוסייה חזקה יותר בפרט, מדווחת נציגת רשות מקומית:

מבחינת הקהילה, אני יודעת שהם ממש הצליחו יפה. הם הביאו וממשיכים להביא לשכונה אוכלוסייה חזקה... אני חושבת שזאת הצלחה כי הם מביאים אוכלוסייה חזקה וצעירה לעיר ולשכונות חלשות ופריפריות, מבחינתנו, זה מבורך.

חזרת תושבים ליישוב: בהמשך להגירה החיובית של אוכלוסייה חזקה, נמצאה גם חזרת תושבים ותיקים לשכונה. מן הראיונות עולה כי מספר קהילות הצליחו בזכות נוכחותן ותרומתן ליישוב להאט או לעצור את ההגירה השלילית ולהחזיר תושבים מקומיים לשכונה:

אחד הדברים הכי חשובים שקורים הוא שלפני כשבע שנים, תושבים עזבו, אחד אחרי השני והיום, אני רואה אנשים שגדלו פה חוזרים לחיות בעיר אחרי תקופות של חיים ועבודה מחוץ לישוב. מדובר בכ-30-20 משפחות כאלה.

מעורבות חברתית ופעילות פרו-אקטיבית ביישוב/שכונה

חברי קהילות הצעירים המשימתיות מתאפיינים ברובם במידת מעורבות חברתית (או מעורבות קהילתית) ותודעה חברתית גבוהה. השפה החברתית ניכרה בראיונות עם חברי קהילות הללו ושאיפותיהם הצביעו על הבנה בתחום הכלכלי-חברתי ועל הבנה לרחשי ליבם של התושבים בשכונה. ממצאי המחקר אכן זיהו כישורים להתמודדות עם אתגרים חברתיים בקרב תושבי

השכונות בפרט ועם אתגרי החברה הישראלית בכלל. בדוגמה שלהלן מספרת אחת מנציגות הקהילות על מאבק חברי הקהילה להוריד את מחירי הדירות ולסייע בכך לתושבים הוותיקים.

השכונה נמצאת בתהליך של פיתוח מכל הבחינות ואנחנו חלק מאותו תהליך. צופים בתהליך של "גינטיפיקציה" [Gentrification] שהוא תהליך בו אנשים במעמד סוציו-אקונומי גבוה יותר מהגרים לתוך השכונה, דבר שעשוי להבריח, בסופו של דבר, תושבים ותיקים מן השכונה. התוצאה הינה שמחירי הדירות עולה, הביקוש עולה. התהליך פוגע באופן מסוים בתושבים הוותיקים. הם כבר לא מסוגלים להשכיר דירות באזור, הילדים לא יכולים לבחור להם דירה קרובה להשכיר וכדו'... אנחנו בעמותה רוצים להציע הצעה אלטרנטיבית. אנחנו מעוניינים לפתח את השכונה אבל בו זמנית להילחם כדי לשמור על דיור בר השגה. אנחנו עובדים בעניין זה מול העיריה.

המחאה החברתית של קיץ 2011 סחפה אחריה חלק לא מועט מן הקהילות. בקהילות שבהן התקיים מחקר העומק הביעו נציגי הקהילה תמיכה במחאה, שיתפו את השכונה במאבק וחלקו אף הקימו מאהלי מחאה משלהן. נציגי הקהילה אשר שהו במקום הסבירו כי רוב תושבי השכונה אינם מעורים ואינם מתחברים למתרחש ברחבי המדינה ולכן היה חשוב להם להקים אוהלים דווקא בשכונה כדי להוות כ"מוקד הסברה". ערב אחר ערב, הם ישבו והסבירו לתושבים את דרישות המחאה ואת זכויות התושבים, אשר לרוב לא היו מוכרים להם.

תופעה נוספת ומעניינת שעלתה ברמה החברתית היא האפשרות למפגש בין פלחים שונים באוכלוסייה במסגרת פעילויות של הקהילה. לדוגמה, אחת ממטרותיהן המשותפות של קהילות שחבריהן בעלי רקע אתני משותף, היא התמודדות עם גזענות ודעות קדומות. בתחום זה נרשמו הצלחות שבאו לידי ביטוי במפגשי שיח משותפים של בני העדה/מגזר ובפעילויות לכלל תושבי השכונה. בדוגמה להלן מנהל בית ספר מקומי מספר על פעילות הקהילה האתיופית המקומית:

ראשית כל, אני אצביע על השיח התרבותי. אין ספק שמהו פה השתנה לטובה. אני זוכר שפעם היינו צריכים מגשרים... היום, השיח השתנה, יש לנו גם במקום מודלים לדוגמה למשל עו"ד אתיופי, קצין וכדו'... זה מאוד משתנה את המבט של החברה על האתיופים. אותם מודלים ממש משמשים דוגמה לנוער, לנוער אתיופי אבל גם לנוער הלא-אתיופי. ישנה עדיין עבודה רבה אבל אני בהחלט מאמין שהגזענות פחתה והסטיגמות השתנו, התרככו.

יתרון של קהילות משימתיות בחיזוק ההון החברתי

הקהילות מהוות ללא ספק ארגון חברתי המגלם בתוכו הון חברתי משמעותי. בהתבסס על ממצאי המחקר, נמצא כי בהשוואה לגורמים רבים הפועלים על אותן זירות ולמען מטרות חופפות (כגון עמותות, רשויות מקומיות, מרכז שירותי רווחה וכדו'), לקהילות ישנם יתרונות ייחודיים אשר הוגדרו על ידי המרואיינים (פנימיים וחיצוניים לקהילות) כ"סוד הצלחתן" של הקהילות. להלן מספר יתרונות ייחודיים לקהילות המאפשרים מינוף, עשייה והצלחה הן במסגרת הקהילות עצמן והן בעשייתן ובתרומתן מעבר לגבולות הקהילה:

פיזורן של קהילות: הקהילות המשימתיות שנבחנו במחקר נמצאו ביישובים מאשכולות חברתיים- כלכליים נמוכים עד בינוניים. עם זאת, בחינת הפיזור הגאוגרפי של ארגונים חברתיים מעלה תמונה כמעט הפוכה: קאופמן וגדרון (2006) מצביעים על כך שארגונים חברתיים דווקא מרוכזים ברובם בערים הגדולות ובמרכז הארץ ורק פחות מחמישית מהם ממקמים באזורי

הפריפריה, בגליל ובנגב. עוד עולה מממצאיהם כי מחצית מן הארגונים לשינוי חברתי שנבחנו הוקמו בירושלים ובתל אביב ורק רבע הוקמו בערים הקטנות ובמועצות המקומיות.

הנוכחות הפיזית בשכונה: היתרון הראשון והמרכזי טמון בעובדה כי חברי הקהילה גרים במקום שבו הם פועלים. הנוכחות הפיזית בשכונות מעצימה את עשייתן ואת תרומתן של הקהילות נציגי הקהילות הוותיקות שלקחו חלק במחקר הסבירו כי בכוח הנוכחות וההתמדה טמון סוד הצלחתן של הקהילות. נציגת קיבוץ עירוני נותנת לנוכחות זו הגדרה חלוצית: "התנחלות חברתית מחוברת".

אני מרגישה שחלק מהכוח שלנו בזה שאנחנו נמצאים פה, נשארים, מתמידים. עברנו תהליך ממצב שעיקר הקשר עם בני המקום היה מבוסס על קשיים, לתהליך של דוברות ושיתוף פעולה. אנחנו נשארים וחותרים למגע חיובי. הייתי נותן לנוכחות שלנו פה כותרת של "התנחלות חברתית מחוברת", אני חושב שזה הכוח שלנו.

מספר ממצאי מחקר הדגישו כי עצם הנוכחות של חברי הקהילה ביישוב משרה תקווה בקרב תושבי היישוב. כפי שעולה מדבריו של אחד מנציגי הקהילות:

ברגע שרואים ילדים ברחובות, לתושבים יש תקווה ואמונה, יש מוטיבציה לפעול... כיום יש מעל ל-20 משפחות של הגרעין בשכונה. כשרואים אנשים צעירים חדשים נכנסים לשכונה, זה נותן תקווה. זה היה פרויקט לא מודע, לא מתוכנן מראש, אלא כמגמה כללית.

יתרון בזיהוי ואיתור צרכים: הקרבה הפיזית והחברתית בין חברי הקהילה לבין התושבים מאפשרת לקהילה ולמקבלי ההחלטות בקהילה לזהות ולאתר ביעילות את צורכי האוכלוסייה המקומית. נציגת רשות מקומית מחזקת טענה זו:

כל דבר שהקהילה עושים זה בשיתוף עם המנהל. הם עובדים יחד אתנו וזה עובד בגלל שהם גרים בעצמם בשכונה – הם רואים מה הצרכים ולאן כדאי להפנות משאבים.

יחסי השכנות: ליחסי השכנות הנרקמים בין תושבי השכונה לחברי הקהילה יש חשיבות מכרעת. נציגת רשות מקומית מסבירה כיצד פגישות החולין עם השכנים מעצימות את עשייתם של חברי הקהילה:

הנוכחות שלהם בשכונה היא מדהימה. הם פוגשים את הילדים הללו גם במכולת ובמרכז. יש לזה ערך מוסף מאוד גדול, שלי כעובדת מבחוץ אין את היכולת הזו. הם גם מכירים את ההורים מהשכונה. היחסים הנרקמים בין חברי הקהילה לבין שכניהם תורמים ליצירת האמון, החיוני ביותר כדי לזכות בשיתוף התושבים ביוזמות הקהילה.

העלאת איכות החיים בקהילה ובקהילה הסובבת: נציגי קהילות רבים הדגישו כי למרות שבחרו להתגורר השכונות מצוקה, הם אינם מעוניינים בחיי קורבנות. ההפך הוא הנכון. מהראיונות עלה כי חברי הקהילות בוחרים לחיות "חיים טובים" ובכך שואפים לשפר את רמת איכות חייהם של התושבים המקומיים. דברים אלו עלו בדבריה של נציגת רשות מקומית העובדת בשיתוף פעולה עם אחת הקהילות:

הם דואגים לעצמם לתנאים, לחיים טובים וכך מרימים את התנאים בשכונה. שיפור איכות החיים בא לידי ביטוי גם בהקמת מסגרות חינוכיות ברמה גבוהה יותר, בהנהגת מאבקים מול הרשויות למען מימוש זכויותיהם וכדו'.

התשתית הקהילתית: התשתית הקהילתית מאפשרת לקהילה לשמר תכניות ארוכות טווח, לשמור על רציפות והמשכיות ובכך גם להתמקצע, להשגיח על התהליך ולעתים לצפות בחלק מפירות מאמצייה. במילים אחרות, בניגוד למספר גופים הפועלים באזור, הקהילות מסוגלות להקים, למסד ולהגן על פעילויות המופעלות על ידי הקהילה (או העמותה) בזכות קיימות הקהילה עצמה. נציג קהילה הממוקמת ביישוב בדרום ממחיש טענה זו:

חשוב לי להדגיש את החשיבות של שני הדברים האלה ביחד. זה שיש גרעין שחי וקיים, זה מה שמאפשר את המשכיות של הדברים. לרוב, אין לנו פרויקטים חד פעמיים אלה יותר תכניות ארוכות טווח. וזאת בזכות שאנחנו חיים פה. התכניות לא תלויות בדבר מסוים, גם לא בתקציב. למשל גם במהלך המלחמה בדרום, אנחנו המשכנו לפעול כי אנחנו חיים פה.

מרואיניים חיצוניים לקהילות חיזקו אף הם טענה זו. לדוגמה, נציג רשות מקומית הדגיש את יתרון הקהילה המקומית שעמה הוא בקשר, באשר להוצאה לפועל של מהלכים ושינויים ביישוב:

מי שהוביל בפועל את התהליך זו הקהילה. אף אחד לא יוביל את המהלך במקום. המערכת פה מקובעת, האנשים עשרות שנים בתפקידם, ויש סיכוי נמוך שיובילו שינוי. הכוח המשמעותי פה היה בהנעת התהליך.

ההון האנושי: כוחה ויתרונה של קהילה מתבטא גם באיכות חבריה. הספרות המחקרית מגלה כי לאנשים בעלי הון אנושי שונה נטייה לייצר ארגונים חברתיים שונים (Johnson et al., 2003), וכי לאנשים משכילים ממיצב חברתי-כלכלי גבוה נטייה משמעותית יותר למעורבות חברתית (Aidala & Zablocki, 1991). הם בדרך כלל בעלי מיומנויות תקשורת וארגון גבוהות ולכן דפוסי הפעולה שלהם מתאימים לעבודה בשיתוף פעולה עם גופים פוליטיים ובירוקרטיים, דבר המאפשר להם להקים ארגונים חברתיים מגשרים. הממצאים בשטח הצביעו על כך שהקהילות מונות בין חבריהן דמויות כריזמטיות, חברים צעירים ונמרצים, בעלי אידאולוגיה וחזון. נציגת רשות מקומית מספרת על מייסד הקהילה אשר נבחר לאחרונה לתפקיד במנהל הקהילתי:

לאחרונה נערכו בחירות במנהל הקהילתי וראש הקהילה נבחר עם רוב קולות להיות נציג האזור. יש לו שם לגיטימציה, הוא מוכר ואנשים מאמינים בו.

לדברי נציגת רשות מקומית נוספת, לקהילות שחבריהן צעירים ונמרצים, יתרון אף על אנשי המקצוע בתחום הרווחה והחינוך:

אני מאמינה בעבודה של הקהילה. הם צעירים שמביאים המון המון אנרגיות. בכלל, תופעת הקהילות הצעירות מבורכת. הזמנתי את מנהלת תחום החינוך מאגף אחר לישיבה עם הקהילה והיא יצאה נפעמת. יש משהו באנרגיות של הצעירים. אצלנו יש שחיקה... הם מביאים משהו חדש עם המון עוצמה, עם אמונה וזה מדבק. זה יוצר "באזז" שאתה רוצה להתחבר אליו. יש פה משהו שנותן לך נוכחות ואמונה. זה מטעין. כל מנהלי הרווחה החינוכית מקנאים בי על הקשר שיש לי עם הקהילות האלו. יש להם כוחות ואני רואה בהם כפרטנרים.

בשכונות החלשות, תושבים חדשים אלה מהווים נכס בעל השפעה חיובית על תושבי היישוב, המייצר מודלים חיוביים לחיקוי. מנהל בית ספר מספר על השפעה החיובית של חברי הקהילה אשר מעורבים בבית ספרו על תלמידיו:

האוכלוסייה של הגרעין הזה מאוד חזקה. הם נותנים מודל לחיקוי לחברי הקהילה. הם הולכים ללמוד, משפטים הוראה, הם ממש דמות חיקוי. לא כולם אבל על חלק זה ממש משפיע.

חיי קהילה: אורח החיים הקהילתי מהווה תשתית נוחה ונעימה אשר מחזקת את חבריה, מעצימה את המודל הקהילתי ומפיצה אותו ותורמת לעשייה ביישוב. חבר קהילה מספר:

באופן טבעי, כשטוב לאדם, כשהוא במקום טוב, נוח ומתאים לו הוא הופך להיות יוזם פרויקטים ללא תשלום, זה מדהים. אדם הופך להיות תורם ברגע שטוב לו. אני רואה למשל שברגע שחברי הקהילה מתמקמים, ברגע שכבר טוב להם, הם מתחילים לתרום, נותנים שיעורים, נותנים זמן... זה מדהים כמה פעילויות יש שנתמכות על תרומת הזמן של אנשים.

סיכום

קהילות המשימתיות ביישובי הפריפריה הגאו-חברתית בישראל צברו תאוצה בשנים האחרונות הן ברמת הפריסה והן ברמת התוצאות. מן המחקר עלתה תמונה עשירה הכוללת מספר רב של סוגי קהילות השונות זו מזו במטרותיהן, בהגדרתן את עצמן כקהילה, בשאיפתן ולעתים אף בתכליתן המוצהרת. תופעה זו מסקרנת הן בהיבט האקדמי – כיצד יתפתחו התהליכים שנצפו עד כה בהתחשב בשונות בין הקהילות, והן בהיבט המעשי – איך תתפתח תרומת הקהילות ליישובי הפריפריה הגאו-חברתית, היות והקהילות מהוות האלטרנטיבה המותאמת ביותר לסביבתן, מבין כל הארגונים הפועלים לרווחת אנשי הפריפריה.

קהילות הצעירים המשימתיות בישראל מהוות אלטרנטיבה מוצלחת לארגונים ולרשויות הפועלים באותם ישובים ולמען מטרות זהות. התוצאות הניתנות לבחינה ודיווחי התושבים ושותפיהן בישוב מעידים על הצלחותיהן של הקהילות במספר רב של תחומים. חברי הקהילות השפיעו ועודם משפיעים על האזור שבו הם גרים, בפעילות בתחום החינוך, הרווחה, התעסוקה, הדירה, חינוך לערכים, חיזוק הישוב, שיפור פני השכונה, עידוד למודעות חברתית וסביבתית ועוד, וכל זאת ברמה אישית, מערכתית ויישובית.

פריסת הקהילות באזורים מוחלשים תורמות להפצת מודל החיים הקהילתיים המהווה ערך בפני עצמו. חוקרים טוענים כי הציפייה לחזור לאורח החיים הכפרי שבו "כל אחד הכיר את השני", אמנם אינה מעשית, אך עדיין חווית הקהילה במונחי נורמות משותפות, הדדיות והתנהגות מכוונת כלפי האחר (Black & Hughes, 2001b) היא חשובה ונחוצה דווקא בעולם המערבי המודרני.

מקורות

- אברהמי א' ומנור, א' (2006). **קהילות ייעוד שיתופיות בעיר ובכפר**. אופקים בגיאוגרפיה, 66, עמ' 79-94.
- גונן, א' (2010). מנהיגות ליצירת הון חברתי ובינוי קהילה בתוך: ש' שדמי וטרמן וג' צפוני (עורכים) **לשם שינוי ביחד: בינוי קהילה – פיתוח הון חברתי כבסיס לקהילתיות מתחדשת**. שדמות, המרכז למנהיגות בקהילה, המכללה האקדמית לחינוך אורנים.
- לב-ארי ל', פוין א. (2006). **הון חברתי כמנוף לפיתוח הפריפריה**. אופקים בגיאוגרפיה, 66, עמ' 113-95.
- לביא, א"א (2010). נטיעות חברתיות: נייר עמדה בנושא קהילות ייעוד וקריאת לשיתוף פעולה לצורך מינוף התופעה. בתוך: **רפורמת הצעירים: סדרת ניירות עמדה בנושאים חברתיים שעל הפרק**. מחלקת המחקר של התאחדות הסטודנטים במסגרת 'מיזם צעירים', עמ' 160-180.
- קאופמן ר' וגדרון, ב' (2006). **מיסוד והתמחות המחאה? מאפיינים ומגמות בהקמת ארגונים לשינוי חברתי בישראל**. באר-שבע: אוניברסיטת בן-גוריון, המרכז הישראלי לחקר המגזר השלישי.
- Aidala, A.A., & Zablocki, B.D., (1991). *The communes of the 1970s: Who joined and why?* in: Marciano, T.D., & Sussman, M.B., *Wider families: New traditional family forms*. 87-116.
- Black, A. & Huges, P., (2001b). *What is meant by community strength?* TASA 2001 Conference.
- Forster, P. M., & Metcalf, W. J., (2000). *Communal Groups: Social laboratories or places of exile?* *Communal Societies* 20, 1 – 11.
- Kanter, R.M., (1972). *Commitment and community: Communes and utopia in sociological perspectives*. Harvard University Press.
- Putnam, R.D., (1995). *Bowling alone: America declining social capital*. *Journal of Democracy*, 6, 65-78.
- Putnam, R.D., (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York. Simon and Schuster.
- Shenke, B., (1986). *Intentional communities: Ideology and alienation in communal societies*. Boston, Routledg.
- Stone, C.N., (2001). *Civic capacity and urban education*. *Urban Affairs Review*, 36, 595-619.

